

ירושלמי עמ' 283 שורה 4). ואיני יודע כיצד להסביר את הדבר⁶. ולא ראיתי להעיר אלא על דברים שנמצאים בסוף התשובה המפורסמת של ר' שרירא ורב האי על השמות רבה ורבה בתלמוד, שנדפסה פעמים אחדות. והנה בנוסח שנמצא בכתבי יד של מסכת עבודה זרה שהוצאתי בניו יורק תשי"ז דף סה ע"א ישנה תוספת שאינה בשום מקום, וזה לשונה: ופירוש אבה כמי שאומר אבי ופירוש אבא כמי שאומר אבא סתם⁷. כי תרגום אבי אבה ותרגום ושימני לאב (בראשית מה: ח) ושויני אבא.

יש הבדל בין שני השמות אבה ואבא והוסבר שזה קורין בבית דגושה וזה בבית רפה ולסימן נקט אבה — אבי, ואבא — אב.

היכן נמצאת הבדלה זאת בתרגום? באונקלוס שלפנינו אין כל הבדל, ומתרגם בכל מקום: אב — אבא, אבי — אבא. וכן בתרגום יונתן וירושלמי. אף במהדורת גינבורגר⁸. וזכר להבדל זה נמצא בגיאופיטי:

אבי — אבה — בראשית כ יב (וכן דאמה) יג; כח כא; מ כד כז ל לב ולד. בפסוק כד ופסוק לד תוקן בגליון: אבונן (לפי העניין), אבל לא בשאר המקומות וכן שם מד כה: אבה, ותוקן בין השיטין אבונן.

אבל אף בכתב יד זה אין קביעות. ודי לציין לבראשית כז יב לד לח מא בכולם: אבא. ואולי היה לפני הגאון נוסח תרגום שהיתה קפידא בדבר⁹. (בפשיטא תרגם תמיד: אבי, חוץ מבראשית כב ז).

לא הובא בתשובה שום רמז ללשון חכמים בנוגע לכתיב אבה — אבי. ואמנם בנוסחאות המשנה וכן התלמוד אין כל קביעות בעניין הזה (אף בכתבי היד 'הירושלמיים').

במשנה כ"י קופמן נמצא תמיד אבא, אף במובן אבי, חוץ ממנחות יג: ט: או שאמר אמר לי אבה.

בהוצאת לו מצאנו פעמים 'אבה', כגון ביצה פ"ב מ"ו; עירובין פ"ו מ"ב; כתובות פ"ב מ"ד, פ"ג מ"ה; ובמנחות פ"ג מ"ט. ב'גנזי משנה' של א"י כץ מצאנוהו בשבת פ"א מ"ט; עירובין פ"ו מ"ב, וכתובות פ"ב מ"ג.

בגיטין פ"ט מ"ב: אלא לאבא ולאביך, כך בכ"י קופמן ובתוצאת לו, אבל בדפוס נאפולי כאן: לאבי.

6 ואתה מוצא למשל שם אבה דשמואל: אבה בר בא (שרידי ירושלמי עמ' 82 שורה 6); ר' בא בש"ר אבה בר רב חונה (שם עמ' 150 שורה 4).

7 בשרייר 78 שורה 4 מנוקד: לאבה. בנוגע לניקוד, כך אף בקטעי התרגום שפרסם קאהלה בספרו Masoreten des Westens חלק ב, חלק המקורות עמ' 8; 22: דאבא; שם עמ' 17: לות-איבא (עמ' 19: לות-איבא); עמ' 23: לא כדין אבא. ובתרגום יונתן לבראשית יט כו: דאיה; ויקרא כב ג: איבהא; וכן בראשית כד לח; במדבר ל, דהו; ל, יז: איבא.

8 לפרקים תמצא שם: אבי — איבא, כגון בראשית כ יב יג; כד לח; טז; דאיבא: בראשית לא, ה; לב י. דאיבא: בראשית יט כו; כא טו. לעיל הערה 7.

9 וכן בספרו של קאהלה (הערה 7) לבראשית לא ה: אבה (דאבה).

ובתוספתא מהדורת הר"ש ליברמן — אף כאן אין קביעות (ואני רושם בין על פי הפנים ובין על פי שנויי הנוסחאות) : אבה — ברכות פ"ג ב, פאה פ"ג ח, תרומות פ"ד ב ; מעשר שני פ"ה ט ; שבת פ"ב ד ; פסחים פ"ג יא ; כתובות פ"ג ג, פי"ב ג.

ועיין למשל ספרי תצא פסקא רי, במהדורת רא"א פינקלשטיין : ולקחת לך לאשה שלא תאמר הרי זו לאבה הרי זו לאחי. בדפוסים ובפירוש הרמב"ן ראש פרשת תצא : לאבא. וכן שם פי' יא עמ' 19 ופי' לח עמ' 76. ובפי' שטו : אבה של דבש היא. פי' שוב : איפשר שמניח אבה (=אבי) אחי הגדולים. ובפי' שמו (עמ' 404) : אמרו לו אבה אין לנו סי' צרך וכו'.

ובתלמוד, למשל קידושין לא ע"ב (ברייתא) : בשביל אבא, אמר אבא, וכן ב'הלכות גדולות' דף קכג ע"ד וה"ג אספמיא 478, אבל בכ"י פריז דף 47 מ"א : אבה, וכן הנוסח בכתב יד זה דף 47 סוף ע"א בברייתא של קידושין לב ע"א : ר' אלעזר בן מתיה (נוסחאות וה"ג : מתתיה) אומר אבה אומר וכו' מניח אני כבוד אבה וכו' שאני ואבה. נוסחאות התלמוד וה"ג דף קכג סוף ע"ב וה"ג אספמיא 479 : אבא.

ובה"ג אספמיא עמ' 161 : כך אמר אבה, ותיקן המהדיר : אבא, (כמו בה"ג, וכן הלכות פסוקות עמ' כז והלכות ראו עמ' 24). וכן שם עמ' 162 : יהושע אחי אבה, (ה"ג ופסוקות עמ' כא והלכות ראו עמ' 24 : אבא). ועוד שם עמ' 212 שורה 5 : אבה, ותיקן המהדיר : אבא. ואין צורך כמובן.

בדפוס התלמוד אין זכר לאבה (=אבי) בה"א ורבים החילופים בין רבה ורבא כידוע. ולבסוף יש להביא מתשובת רב האיי בתשובות הגאונים הרכבי כ"י רכד בזו של סנהדרין פ"ג : נאמן עלי אבה. נוסחאות וכתבי יד : אבא. וודאי שאין זאת אלא כתב סופר, ולא נוסח רב האיי.

אף בבראשית רבה, ברגיל : אבא, אבל נמצא במהדורת תיאודור-אלבק עמ' 888 ועמ' 1176 : אבה. וכן שם עמ' 764. ובעמ' 774 : אבה בשעה שביקש לצאת לחוץ לארץ וכו'. בכ"י מינכן שם נשתבש : ר' אבא.

מכל מה שראינו אף כאן ברור שכבר ניטשטש כל הבדל בין הוראת אבי ובין הוראת אב בכתב. וודאי שהיה הבדל במבטא. ועל פי זה נבין להסביר את שהעיר לנכון, רח"י קוסובסקי בקונקורדנציה למשנה ערך אבא עמ' 8 : יש להעיר כי בכל המשנה כולה לא נמצא אב בכינוי מ[דבר] ב[עדו] אבי, ותמורתו יבא לעולם אבא. וע"ש עוד. (ועיין לעיל מגיטין פ"ט בדפוס נאפולי).

ומסתבר כי בבטאם 'אבא' כבר אמרו : אבי. וכך נשתרש, ע"פ הארמית ? ¹⁰. ותמצא 'אבה' (אבא), אף כשהמדברים רבים. כגון לעיל מספרי דברים פי' שמו. וכן למשל בבראשית רבה פרשה צא, ט (ת"א עמ' 1120) : אם כנים אתם למה לא נכנסתם בפתח אחד אמ' לו אבא ציונו, בשינוי הנוסחאות : אבינו.

הערתו של קוסובסקי, שלא נמצא 'אבי' במשנה, אפשר להרחיב על כל ספרות חז"ל. וודאי ישנם יוצאים מן הכלל. כגון בתוספתא שבועות פ"ה ה'ו : במהדורת

10 אף בשמות כגון אבא שאול וכו', אין קביעות בכ"י קופמן אע"פ שבדרך כלל כתוב אבא.

צוקרמגדל: מנה לאבי בידך, אבל בדפוסים ובמשנה: לאבא. ואף ביטוי פשוט כגון: אבי שבשמים, אף בו נמצא שינויי נוסחאות. בתורת כהנים קדושים פי"א ח, ב: מה אעשה ואבי שבשמים גזר עלי כך. וכך הנוסח אף בשמונה פרקים להרמב"ם סוף פ"ו — הנה בתו"כ כ"י רומי: אבה שבשמים! ובמכילתא בחודש סוף פ"ז: מכות אלו גרמו לי ליאהב לאבי שבשמים, יש נוסחאות (כגון כ"י אוקספורד המדויק, עיין הערות האראוויטץ במהדורתו): לאביהם, או: לאבינו. אבל נשאר בביטוי שעשיתי רצון אבי שבשמים, כגון בויקרא רבה ראש פרשה לב, מדרש תהילים יד: ה ועוד.

ובספרי במדבר פי' פט: אפילו איני מקבל פני אביו (מדרש חכמים: אבי) אלא בשעת פרנסתי דיי לי, בכ"י רומי: פני אבה, מדרש הגדול: אבא. בספרי דברים סוף פי' שה: אבי אבי רבי רבי, הוא מליצה על פי הכתוב אבי אבי רכב ישראל ופרשיו. כלשון הזה נמצא אף במכות כד ע"א, אבל ליתא שם בכ"י מינכן ובמקבילה בכתובות קג סוף ע"ב.

בגזיר ד ע"ב: רועה הייתי לאבי בעירי, בכ"י מינכן: לאבא, וכן בנדרים ט ע"ב. בבא קמא קט ראש ע"ב: זה גזל אבי, בכ"י מינכן והמבורג: גזל אבא. כ"פ: אביו! סנהדרין פב ע"א: וכן צוה עלי אבי, בכ"י מינכן ובהגדות התלמוד: צוה עליה אביה! ועיין אף ב"ר מהדורת ת"א עמ' 1063/4: כשהייתי בבית אבא; אבא נתנסה. — בכמה מקורות, (עיין שינויי הנוסחאות שם): בית אבי, אבי נתנסה!

כתבתי לעיל שכתב היד הזה דומה לכתב היד שפרסם אפשטיין ואמנם אף במספר השורות דומה הוא לו. כי כשאתה מונה את הלקוי בסוף העמוד אתה מוצא שאין חסר הרבה.

את הליקויים השלמתי על פי דפוס ויניציא. כמובן שאין ערך להשלמות אלה. ולא באתי אלא למלאות את הפגום בכתב היד כדי להשביע את העין. את סימנו המדויק של כתב היד עכשיו אינני יודע משום שהרבה ידיים משמשו באותן תיבות שהוצאתי וביררתי בשעתו בשנת תשכ"א, והעבירו קטעים מקופסא לקופסא, ועל כן אני משאיר את הפרסום בלי סימון מדויק.

וזוה הקטע.